

Зінаїда АНТОНОВА,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології і педагогіки Хмельницького
національного університету

Олена ГОНГАЛОВА,

студентка Хмельницького національного університету

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КРЕАТИВНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Проблема творчості в парадигмі професійної діяльності викладача не є новою. Високий рівень сформованості творчої компетентності викладача вищої школи – невід’ємна, органічна складова освіти сучасного фахівця, основа його успішної професійної діяльності і, як результат, високої якості навчального процесу та інноваційної діяльності. В статті ми спробували розкрити питання творчої компетентності викладача вищої школи, розглянувши цей феномен в аспекті педагогічної психології.

Ключові слова: *творча компетентність, професійна креативність, особистість педагога, діяльність людини.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Кінець 20-го – початок 21-го століття – період надзвичайно стрімкої і глибокої трансформації як світової, так і національної систем вищої освіти. Шляхи модернізації вищої освіти України визначені європейськими та світовими тенденціями розвитку цієї галузі. У наш час, коли активно запроваджуються норми та принципи Болонського процесу, для української вищої освіти важливо взяти все найкраще з європейського досвіду, але при цьому, не розгубити своїх здобутків. Сьогодні проблема творчої діяльності викладача вищої школи є вкрай важливою. Актуальність проблеми зумовлено потребою вищої школи у висококваліфікованих і творчих викладачах, професіоналах своєї справи, які могли б творчо здійснювати інноваційне навчання відповідно до останніх вимог Ради Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Аналіз літератури свідчить про те, що багато вітчизняних та зарубіжних вчених досліджували різноманітні проблеми, які пов'язані з професійною творчою діяльністю викладача вищого навчального закладу (далі – ВНЗ). Так, наприклад, українські вчені С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча досліджували феномен творчості психології особистості в ракурсі прогнозування розвитку особистості і життєвого шляху людини [4], В. О. Моляко вивчав проблему творчого практичного мислення [5; 6], П. А. М'ясоїд розглядав особливості творчої діяльності в контексті урахування аспектів його генези та розвитку [7], М. В. Савчин досліджував творчу (креативну) особистість з урахуванням індивідуально-психологічних властивостей особистості [12], Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук аналізували творчість професіоналів як феномен когнітивної сфери особистості [8], О. Д. Сафін і Н. Ю. Малій досліджували феномен креативності в контексті творчості у професійній діяльності [13], російські вчені Я. О. Пономарев, І. Н. Семенова, С. Ю. Степанова розробляли проблеми психології творчості (загальної, диференційної та прикладної) [10], американські дослідники Ф. Джексон, Е. Торренс, І. Фостер вивчали проблеми креативності як сукупності тих особливостей психіки, що забезпечують продуктивні перетворення в діяльності особистості.

Мета статті – розкрити теоретичні положення творчої компетентності викладача сучасного вищого навчального закладу, а також психологічні умови розвитку професійної креативності викладача.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний викладач ВНЗ повинен бути творчим (креативним) у своїй діяльності, спілкуючись із навчальною групою в цілому, а також з кожним окремим її членом. Розпочнемо вивчення проблеми дослідження з аналізу поняття “творчість” та “компетентність”, розглянемо погляди вітчизняних і зарубіжних вчених щодо цієї проблематики та охарактеризуємо сучасну особистість викладача вищої школи із належним рівнем сформованості творчої компетентності.

У філософському словнику знаходимо таке визначення терміну “творчість” – це продуктивна діяльність за мірками свободи й оновлення, коли зовнішня детермінація людської активності змінюється внутрішньою самовизначеністю. Як окремий різновид діяльності творчість характеризується продукуванням нових результатів [15, с. 630].

У психологічній енциклопедії подано значення терміну “творчість” таким чином: 1) високосвідома діяльність людини, спрямована на створення продуктів матеріальної і духовної культури, що мають суспільно-історичну цінність; 2) теоретична та практична діяльність людини, яка зумовлює одержання об’єктивно нових результатів [9, с. 352].

Щодо поняття “компетентність”, воно означає набір знань, навичок і ставлень, що надають змогу особистості “ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у професійній галузі або певній діяльності”. Згідно з визначенням ЮНЕСКО, компетентність – це “здатність застосовувати знання та вміння ефективно й творчо в міжособистісних стосунках, що передбачають взаємодію з іншими людьми в соціальному контексті, а також у професійних ситуаціях” [2, с. 8]. За Джоном Раменом, “компетентність” – це складна інтегрована якість, яка характеризує певний рівень розвитку особистості людини й є категорією, динамічною в часі [11].

Результати аналізу наукових джерел свідчать про те, що творчість як створення нового, оригінального – далеко не новий предмет дослідження. Цей феномен привертав увагу мислителів усіх епох. Проблема творчості в парадигмі професійної діяльності викладача не є новою. Ще Аристотель, Песталоцці, К. Д. Ушинський та інші мислителі звертали особливу увагу на проблеми творчого саморозвитку людини, на творчі аспекти професійної діяльності педагогів.

Розуміння творчості як інноваційного процесу започаткував Платон, який визначив її як перетворення небуття в буття. Аристотель розкрив відносність критерію нового й ефект передування будь-якій творчості умов її здійснення.

Трактування творчості на ґрунті раціоналізму розвинув Кант і Г. Гегель, які пов'язували творчість із діалектикою необхідності та свободи.

Психологія творчості бере свій початок від рубежу XIX–XX століть. На сьогодні немає єдиної думки щодо сутності феноменів “креативність” і “творчість”, а також щодо механізмів цих соціально-психічних явищ. Але слід зауважити, що проблема креативності у психології та суміжних науках стала однією з найважливіших [13, с. 173]. Психологія виокремлює особистісний і процесуальний аспекти творчості.

Певні закономірності та чинники становлення особистості творчості педагога знайшли своє відображення в роботах учених – представників креативної психології, у тому числі Д. Мак-Миллана, Є. Торренса, І. Тостера та ін. Творчість вчені розглядають як системне явище, певну сукупність взаємопов'язаних елементів, до яких відносять здібності, творчий процес, ступінь індивідуального розвитку саме творчих здібностей, певні якості особистості (саме ці якості і забезпечують успіх творчої діяльності, яку, до речі, можна стимулювати та спрямовувати).

Творча (креативна) особистість, за М. В. Савчиним, здатна бачити і відчувати проблеми там, де більшість не бачить, відкласти знайдене рішення та шукати нове. Така особистість, на думку вченого, є терплячою до невизначеності, вона прагне бути оригінальною [12, с. 207]. Їй притаманні інформованість, ґрунтовні знання. Творча особистість надзвичайно працююча, самокритична, для неї характерний низький рівень соціального конформізму. У процесі творчої діяльності особистість самоініціативно визначає для себе цілі і критерії досягнення. У творчої особистості поєднані внутрішня потреба творити, розуміння суті справи, знання та вміння й обдарованість.

Аналіз літературних джерел надав нам можливість дійти висновків про те, що творча компетентність викладача ВНЗ – це:

1) складна інтегративна якість особистості викладача, яка зумовлює готовність здійснювати педагогічну діяльність. Це не окремі знання і вміння та

не їх сукупність. Це якість, що надає можливість здійснювати діяльність цілком;

2) сукупність здібностей, якостей і властивостей викладача, необхідних для успішної професійної діяльності в умовах ВНЗ;

3) особистісні можливості викладача, його кваліфікація (знання та педагогічний досвід), що надає можливість брати участь в розробці певного кола рішень або вирішувати педагогічні завдання завдяки наявності певних знань і вмінь.

Для викладачів із високим рівнем сформованості творчої компетентності характерним є:

1) специфічний характер пізнання, що ґрунтується на ускладненому наслідуванні, здатності кардинально змінювати настанову інтелекту (якщо вона неефективна) при вирішенні педагогічних проблем;

2) евристичні вміння, які є передумовою виникнення нових ідей;

3) стиль роботи (здатність концентрувати увагу, вибіркове ставлення до проблем, висока енергійність).

Досить слушною, на наш погляд, є думка М. В. Савчина про те, що “інтелектуальна обдарованість – необхідна, але недостатня умова творчої активності”. Найважливіші компоненти, які потрібні для творчої діяльності, – чутливість до проблем, незалежність у складних ситуаціях [12, с. 208].

Відповідно до загальної концепції творчості російських дослідників Я. О. Пономарьова, І. Н. Семенова, С. Ю. Степанова, творчістю в широкому значенні слова є будь-яка взаємодія, яка веде до розвитку. Отже, творчість – це механізм розвитку. На їх думку, саме творчість є необхідною умовою розвитку матерії, утворення її нових форм, разом із виникненням якої змінюються і самі форми творчості. Вчені підкреслюють, що “творчість людини – це лише одна з таких форм” [10].

Шлях становлення та розвитку творчої компетентності викладача ВНЗ є довготривалим. Творчість розвивається на основі системної цілісності самого педагогічного процесу, а також залежить від ефективності процесу формування

та розвитку цього феномену. На рівні всього навчального закладу саме системний підхід надає можливість інтегрувати всю навчально-виховну діяльність ВНЗ як цілісну, взаємопов'язану систему, що спрямована на гармонійне становлення і розвиток професійної компетентності кожного окремого викладача в цілому та творчої компетентності (яка є складовою професійної компетентності) зокрема.

Творчий викладач здійснює педагогічне спілкування на науковій основі. Для нього це пов'язано з необхідністю опанування сукупності наукових знань про те, як навчати, чого навчати саме так, щоб навчання було ефективним для кожного члена навчальної групи. Це передбачає науковий підхід до змісту навчання.

У творчого викладача кожне заняття побудовано творчо, на засадах розвиваючого навчання, що сприяє розвитку у суб'єктів навчання мисленнєвих операцій, умінь аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, систематизації, класифікації, визначення причинно-наслідкових зв'язків і залежностей фактів та явищ, а також їх логічного структурування, використання елементів дослідження, пошуку, визначення основного і другорядного. Крім того, для такого заняття є характерною багатоваріантність форм навчальної діяльності та методів її організації, прийомів реалізації його мети, що надає широкі можливості для здійснення індивідуального підходу в навчанні і вихованні.

Структурними компонентами творчої особистості педагога вищої школи є спрямованість, компетентність, індивідуально-психологічні властивості та здібності. Кожен викладач вищої школи повинен прагнути бути викладачем-новатором. Творчий викладач – це викладач-новатор, який, реалізуючись у педагогічній діяльності, обов'язково включається в креативний процес, що актуалізується в креативному результаті. Цей результат виражається не тільки в матеріальних і духовних цінностях, але й в особистісних змінах при створенні не лише суб'єктивно, але й об'єктивно нового продукту. Ураховуючи це, можна припустити, що інноваційна діяльність утворює триступеневу структуру,

основою якої є рефлексія, тобто осмислення особистістю власне пошуково-творчої діяльності, креативно-перетворююча діяльність і співтворчість.

На навчальному занятті викладач вирішує цілу низку педагогічних завдань. На нашу думку, основною проблемою, що постає перед викладачем на цьому етапі, є маловивчена проблема управління процесом навчання (проблема зворотного зв'язку, корекції навчального процесу). Для успішного поточного аналізу викладачу необхідні знання психологічних особливостей управління процесом навчання, до якого залучаються безпосередньо всі члени навчальної групи.

Ефективна навчальна діяльність викладача досягається за рахунок ретельної підготовки до занять, відповідальності, турботи, максимальної уваги до суб'єктів навчання та творчості. Творчість означає ризикувати: це погляд на педагогічні проблеми по-новому, виконання професійних педагогічних завдань по-іншому, нетрадиційно.

Антрепренерство (від франц. "антрепренер"), на нашу думку, є найважливішим компонентом успішної педагогічної діяльності. Стан антрепренерства у викладача свідчить про те, він може запроваджувати нове. Однією з важливих змінних у творчості є доцільність педагогічної мети. Викладач зможе краще її досягти, якщо буде творчим. У кінцевому результаті це допоможе ефективно досягти кінцевої мети навчання в процесі виконання професійних завдань. Механізм творчості – сукупність інструментів, що здійснюють певні рухи, генерують думки, почуття, уяву і психомоторику для збирання, оброблення інформації або виконання дій, за допомогою яких робляться відкриття, винаходи та нові художні образи [3, с. 108].

Креативність викладача є сукупністю тих особливостей психіки, які забезпечують продуктивні перетворення в діяльності особистості. Креативність як компонент системи саморегуляції, що відображає її динаміку, розвивається в різноманітних механізмах саморегуляції. Креативний викладач має потребу в пошуково-перетворювальній діяльності, намагається подолати стереотипи поведінкового акту, одноманітності у викладацькій діяльності. Але треба

зауважити, що, як необхідний елемент суб'єктивної детермінації процесу творчості, креативність не завжди виявляється в творчій продуктивності: у продуктивності реалізується не лише креативність, але й зміни самої діяльності під впливом об'єктивних умов. Я. О. Пономарев, І. Н. Семенов, С. Ю. Степанов розмежовують поняття “продуктивність” і “креативність”. На думку вчених, продуктивність – це результат, а креативність – детермінанта творчого процесу [10, с. 133]. Власні спостереження автора за професійною діяльністю творчих особистостей викладачів ВНЗ свідчать про те, що всі вони, без винятку, завжди готові до професійної діяльності, надзвичайно відповідальні за якість викладання, завжди енергійні, турботливі про суб'єктів навчання та креативні. Такий викладач просто “скарб” для всього науково-педагогічного складу як окремої кафедри, так і всього навчального закладу, біля якого кожен відчуває себе комфортно та багато чому навчається.

Для креативної особистості характерною є висока емоційна збудливість. Крім того, слід зазначити про мотиваційні особливості креативності, до яких належать: прагнення до самого процесу творчості, до опанування нових фактів та інформації, до відкриттів; установлення закономірностей, узагальнень, духовного зростання, співпраці; самовираження і самоствердження; захоплення змістом діяльності; схильність до аналізу та синтезу; розвиненість естетичних почуттів.

Отже, проведений розгляд проблеми творчої компетентності викладача ВНЗ підтверджує складність і багатоаспектність цієї проблеми. Результати нашого дослідження свідчать про те, що психологія творчості – це наука про психологічний механізм розвитку живих систем, що будується на сигнальному принципі їх внутрішньої взаємодії.

Творча компетентність викладача ВНЗ – це інтегрована професійно-особистісна характеристика особистості викладача, яка забезпечує ефективність його діяльності в різноманітних ситуаціях педагогічного спілкування в умовах ВНЗ. Творча компетентність є системотвірним компонентом у структурі

професійної компетентності викладача, визначальним чинником його професіоналізму.

Достатній рівень сформованості творчої компетентності забезпечує ефективність педагогічної діяльності. Необхідним є створення сприятливого простору для розвитку професіоналізму викладача в умовах ВНЗ: атмосфера вільного саморозвитку та співпраці, вибір індивідуального освітнього вектора тощо.

Викладач, в якого сформовано творчу компетентність, проводить навчальні заняття, які за своєю метою (дидактичною, розвиваючою, виховною), змістом, структурою і методами навчання відповідають найновішим досягненням теорії та практики освітньої діяльності в умовах ВНЗ; його професійна діяльність є високоефективною. При цьому визначальними рисами навчального заняття є не лише висока результативність усієї діяльності викладача, але й кожного окремого елемента. При цьому важливим є застосування викладачем комплексу методів, прийомів, засобів і технологій у поєднанні з урахуванням можливостей конкретної навчальної групи ВНЗ у цілому й окремого індивіда. Крім того, для такого викладача є притаманним використання досконалої технології: темп, економія часу, особлива організація кожної його частини; він займається самоосвітою, здійснює доцільний та ефективний добір дидактичного матеріалу з урахуванням психолого-педагогічних характеристик членів навчальної групи. Під час педагогічного спілкування такий викладач виступає в ролі фасилітатора процесу навчання, спостерігача, дослідника і незалежного партнера зі спілкування з навчальною групою та з кожним окремим її членом.

Творчість – це форма розвитку; лише творчі особистості здатні здійснювати інноваційне навчання. Саме наявність у викладача ВНЗ творчої компетентності є запорукою успішної професійної самореалізації, саме такий викладач компетентно підтримує творчий розвиток тих, кого він навчає, а це запорука того, що Україна стане стабільною країною, в якій кожен громадянин буде соціально захищеним.

Висновки. Отже, творча діяльність викладача сучасного типу спрямовано на досягнення стратегічної мети – формування гармонійно-розвинутої особистості сучасного професіонала, якій наполегливо працюватиме на благо українського народу. Високий рівень сформованості творчої компетентності викладача вищої школи – невід’ємна, органічна складова освіти сучасного фахівця, основа його успішної професійної діяльності і, як результат, високої якості навчального процесу та інноваційної діяльності.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Перспективою подальших досліджень є вивчення таких питань, як: зарубіжний досвід формування творчої компетентності викладача ВНЗ.

Список використаної літератури

1. Губерський, Л. КНУ імені Тараса Шевченка – 175 років. 175 років служіння Батьківщині під девізом UTILITAS HONOR ET GLORIA / Л. Губерський // Вища школа. Науково-практичне видання № 9. – 2009. – С. 7–15.
2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – 112 с.
3. Максименко, С. Д. Психологічні механізми зародження, становлення та здійснення особистості / С. Д. Максименко, В. В. Клименко, А. В. Толстоухов. – К.: Вид-во Європейського університету, 2010. – 152 с.
4. Максименко, С. Д. Психологія особистості / С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча. – К. : Видавництво ТОВ “КММ”, 2007. – 296 с.
5. Моляко, В. А. Стратегии решения новых задач в процессе творческой деятельности / В. А. Моляко // Обдарована дитина. – 2002. – № 4. – С. 33–43.
6. М’ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. / П. А. М’ясоїд. – [5-те вид., стер.]. – К. : Вища шк., 2006. – 487 с.
7. Психологія : підручник / [Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.] ; за ред. Ю. Л. Трофімова. – К. : “Либідь”, 1999. – 558 с.
8. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с. (Енциклопедія ерудита).
9. Психология творчества / под ред. Я. А. Понамарева. – М.: Наука, 1990. – 224 с.
10. Равен, Дж. Педагогическое тестирование: проблемы, заблуждения, перспективы / Дж. Равен // Школьные технологии. – 1999. – № 4. – С. 151–178.
11. Савчин, М. В. Загальна психологія : навч. посіб. / М. В. Савчин. – К. : Академвидав, 2011. – 464 с.

12. Сафін, О. Д. Психосемантичний аналіз феномена креативності у контексті творчості у професійній діяльності / О. Д. Сафін, Н. Ю. Малій // Збірник наукових праць № 48/2. Частина II / гол. ред. Романишина Л. М. – Хмельницький : Вид-во Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького, 2009. – С. 173–176.

13. Тутолмин А. В. Становление и развитие творческой компетентности будущего учителя (на основе системного подхода) : дисс. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Тутолмин Александр Викторович; ГОУВПО “Чувашский государственный педагогический университет”. – Чебоксары, 2009. – 467 с.

14. Щербан, Т. Д. Психологія навчального спілкування : монографія / Т. Д. Щербан. – К. : Міленіум, 2004. – 346 с.

Антонова З., Гонгалова Е. Психологические условия развития профессиональной креативности преподавателя высшего учебного заведения

Пути модернизации высшего образования Украины определены европейскими и мировыми тенденциями развития этой отрасли. В наше время, когда активно внедряются нормы и принципы Болонского процесса, для украинского высшего образования важно взять все лучшее из европейского опыта, но при этом, не растерять своих достижений. Сегодня проблема творческой деятельности преподавателя высшей школы является крайне важной. Актуальность проблемы обусловлено потребностью высшей школы в высококвалифицированных и творческих преподавателях, профессионалах своего дела, которые могли бы творчески осуществлять инновационное обучение в соответствии с последними требованиями Совета Европы.

Современный преподаватель вуза должен быть творческим (креативным) в своей деятельности, общаясь с учебной группой в целом, а также с каждым отдельным ее членом. Но вопрос о творческой компетентности преподавателя современного вуза требуют дальнейшего исследования. Именно выяснению этого аспекта посвящена наша статья. В статье мы попытались раскрыть вопросы творческой компетентности преподавателя высшей школы, рассмотрев этот феномен в аспекте педагогической психологии.

Ключевые слова: творческая компетентность, профессиональная креативность, личность педагога, деятельность человека.

Antonova Z., Gongalova E. Psychological conditions for the development of professional creativity of a teacher of a higher educational institution

The high level of lecturers' creative competency is an integral, organic component of education of a modern specialist, the basis of their successful professional activity and, as a result, high quality of the education process and innovative activities.

Creativity of the lecturer is a combination of those features of the psyche, which provide productive transformations in the individual's activities. Being a

component of the self-regulation system, creativity reflects its dynamics and develops in various self-regulation mechanisms. A creative lecturer is interested in search and transformation activities, they strive to overcome stereotypes of behavioural act as well as uniformity in teaching. The author's observations on professional activity of lecturers' creative personalities prove that all of them, without exception, are always ready for professional activity, extremely responsible for teaching quality, always energetic, caring for the subjects of learning, creative. Such a specialist is a real "treasure" for the whole teaching staff of a department and the whole educational institution, where everyone feels comfortable to learn and develop.

Creative personality is characterized by high emotional excitability. In addition, we should highlight motivational peculiarities of creativity, which include striving for the very process of creativity, searching for new facts and information, discoveries; establishing regularities, generalizations, spiritual growth, cooperation; self-manifestation and self-affirmation; enthusiasm for the content of activities; abilities of analysis and synthesis; development of aesthetic feelings.

Creative competency of the lecturer is an integrated professional and personal feature of the lecturer's personality, which ensures efficiency of their activity in various situations of pedagogical communication under the conditions of higher education institutions. Creative competency is a system-based component in the structure of the lecturer's professional competency, a determining factor in their professionalism.

The lecturer, who has developed creative competency, conducts the lessons, which according to their purpose (didactic, developing, educational), content, structure and methods of teaching correspond to the latest achievements of theory and practice of education in higher education institutions; their professional activities are highly effective. In this case, the defining features of the lesson are not only high effectiveness of all the activities of the lecturer, but also each individual element. Simultaneously, lecturers should use a set of methods, techniques, means and technologies as well as take into account the capabilities of the students in general and each individual in particular. In addition, such specialists tend to use efficient technologies, namely, pace, time-saving, time management; they are occupied with self-education, expediently select didactic material taking into account psychological and pedagogical features of the students. During pedagogical communication, such a specialist acts as a facilitator of the education process, as an observer, a researcher and an independent partner in communicating with the students in general and each individual in particular.

Creativity is a form of development; only creative personalities are able to be innovative in learning. Thus, creative competency of lecturers is a guarantee of their successful professional self-realization, since such specialists competently support creative development of those whom they teach. In its turn, this guarantees Ukraine's becoming a stable country, where every citizen will be socially protected.

Key words: *creative competence, professional creativity, personality of the teacher, human activity.*